

Minder om solkult i Midtsjælland

Af *A. Strange Nielsen*

I tidens løb er der givet forskellige forklaringer på, hvad navnet *Ringsted* kan betyde. Der er ingen uenighed om, at endelsen *-sted* går tilbage til tiden før kristendommens indførelse i Danmark, og at det betyder bosættelsesplads. Flere midtsjællandske landsbynavne har samme endelse og et let kendeligt personnavn foran endelsen *-sted*. I disse landsbyer kan man konstatere tilstedeværelsen af en storgård. Disse landsbyer betragtes almindeligvis som høvdingebyer, hvor det måske er den bosiddende stormands navn, der er bevaret i bynavnet.

Yngre forskere¹⁾ har imidlertid i de senere år peget på, at bynavne på *-sted* ikke altid begynder med et personnavn, men ofte med en natur- eller kulturbeskrivende betegnelse. Det må altså forekomme tvivlsomt, at Ringsted — som af nogle formodet — begynder med mandnavnet *Ring*, og der er heller aldrig konstateret antydninger af en gammel storgård i Ringsted. Snarere rummer betegnelsen *ring* et minde om fordums kult på dette sted, måske en stenkreds i forbindelse med Sjællands landsting, som blev holdt her langt tilbage i den hedenske tid.

Den afdøde forsker *Gudmund Schütte* gik ind for, at *ring* i Ringsted betød solens runde ring, idet landstinget skulle

være stedet, hvor man dyrkede solen. Disse anskuelser gør han udførligt rede for i sin bog „Hjemligt Hedenskab“. Han skriver: „En ældre hovedhelligdom for Sjælland var vel Ringsted, hvor forhen øens vigtigste tingmøder holdtes ved Tislund, der var viet til himmelguden Ty i hans egen-skab af retsgud“. Historikeren *Arthur G. Hassø* peger på²), at Tislund kan være bevaret i *Tidselbro*, der fører over *Tidselåen* ved vestenden af Haraldsted Langesø. Videre sammenligner G. Schütte det sjællandske soldyrkelsessted, Ringsted, med Ringsjön i Skåne og Hjulsø (Hjul = ring) i Jylland. Som et minde om soldyrkelsen i Ringsted nævner han et ringtegn, der skal være indridset i tårnet på Sct. Bendts kirke. Nu véd vi jo godt, at kirken intet tårn har, men kun en tagrytter af nyere oprindelse.

Vi har mange vidnesbyrd om, at solen har været dyrket som guddom fra de ældste tider, fordi solen opfattedes som den livgivende og frugtbarørende kraft. Tænk på solvogneren fra Trundholm mose i Odsherred og på de mange helle-ristninger, hvor den strålende sol ofte gengives. En mængde af disse tegn stammer fra bronzealderen, ca. 1500—500 f. Kr., og de fleste af dem er indhuggede eller indridsede i sten, og de er derved bevarede helt frem til vor tid. Mange ristninger må være gået tabt i tidens løb. Når vi alligevel har en rigdom af dem bevaret, må det tages som et vidnesbyrd om, hvor rig denne kult har været, og hvor meget om at gøre, det må have været at riste disse tegn, så de kunne stå uforgængelige i sten. Soltegnet fremtræder som en ring og giver på denne måde et karakteristisk billede af solen. Snart er ringtegnet en cirkelformet figur og ikke andet, snart er ringen forsynet med en udvendig strålekrans,

Minder om solkult i Midtsjælland

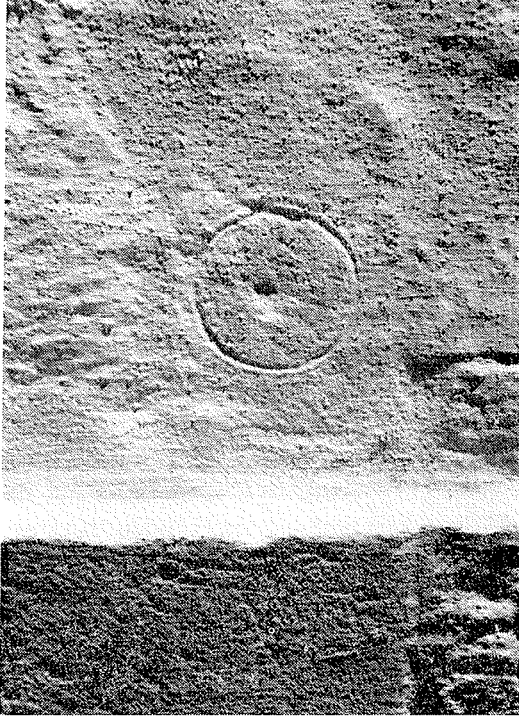
men til andre tider er den udstyret med eger, så den faktisk er blevet til et hjul. Der er nemlig en nøje forbindelse mellem solkulten og hjultegnet, idet hjulet ligesom solen var af betydning for frugtbarheden.

I bronzealderen betød soldyrkelsen meget, og det menes, at broncelurerne havde forbindelse hermed, men især vidner de mange helleristninger fra denne tid om solkulten. De billedrige ristninger på klippehellerne i Tanumshede i Bohuslän, på Bornholm og andre steder rummer mange fremstillinger af solen, og den måde, den blev dyrket på. Bortset fra Bornholm har Danmark ingen klippeflader, velegnede til helleristninger. I den øvrige del af landet har fortidens folk derfor måttet riste deres tegn i løse sten. Af den slags findes der adskillige i Midtsjælland. En del af disse er forsynede med de såkaldte skåltegn, rundagtige fordybninger frembragt af mennesker til brug ved frugtbarhedskult. Ofte ses disse skåltegn sammen med ringtegnet. *Sengestenen* i Nordskoven ved *Tygestrup* har nogle store og meget fine skåltegn. En stor kampesten i vestgrunden til tårnet i *Sigersted kirke* har en række skåltegn og også et ringtegn med eger. I det hele taget må vi lægge mærke til, at sten med ristninger fra den hedenske tid ofte er bevaret i forbindelse med kirkerne.

Stenene i Sigersted og andre kirker havde deres særlige betydning, før kirkerne blev bygget, og deres tilstedeværelse dér kan måske tages som et vidnesbyrd om, at folk tillagde det betydning at føre noget fra den gamle tro med over i den nye. Eller at man anså den gamle tro for magtesløs, når helligstenene blev anbragt i det kristne gudshus.

A. Strange Nielsen

Anderledes stiller det sig i *Kværkeby kirke*, hvor der findes to ringtegn, begge indridsede i kirkens bygningssten. Disse kvadre er sikkert tilhuggede ved kirkens bygning, og har

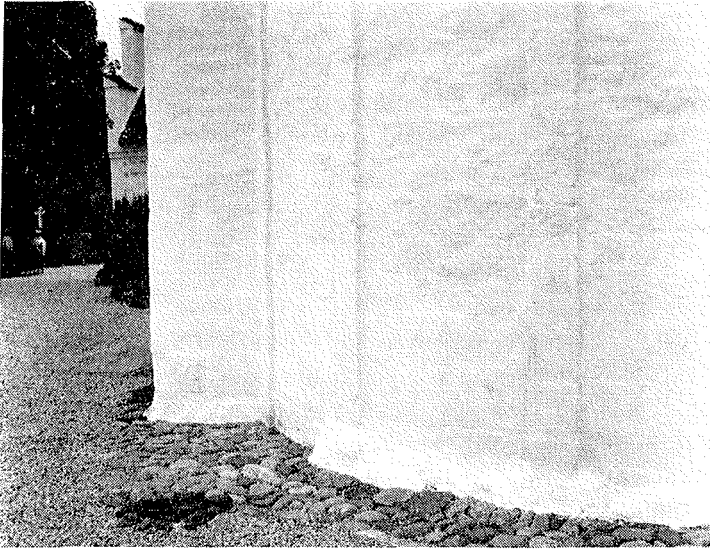
Ringtegn på Kværkeby kirkes apsis.

Fot. 1961 . J. B. LARSEN

altså næppe haft nogen funktion i førkristen tid. Når de alligevel findes på bygningen, kan man tænke sig, at kirkebyggerne for en sikkerheds skyld ville have de gamle sym-

Minder om solkult i Midtsjælland

boler med over i den nye tro. Kirkens to ringsten vender begge mod øst. Den største af dem er 17 cm i diameter og sidder lavt på korets sydøstre hjørneste. Det har ingen eger, men en rund fordybning i centrum. Det mindste ringtegn

Kværkeby kirkes kor med begge ringtegn; det ene i bygningens nederste venstre hjørne, det andet på apsis tæt til venstre for den højre pilaster.

Fot. 1961 . J. B. LARSEN

sidder på apsis, 104 cm over jorden, og har en diameter på 10 cm. Det er lidt ujævnt i rundingen og falder en del sammen med murfladen, fordi det er overhvidtet. Ser man nøje efter, vil man kunne konstatere både hjulnav og eger. Måske er det ikke tilfældigt, at disse to ringsten vender mod øst, det verdenshjørne, hvorfra den gryende dags første sol-

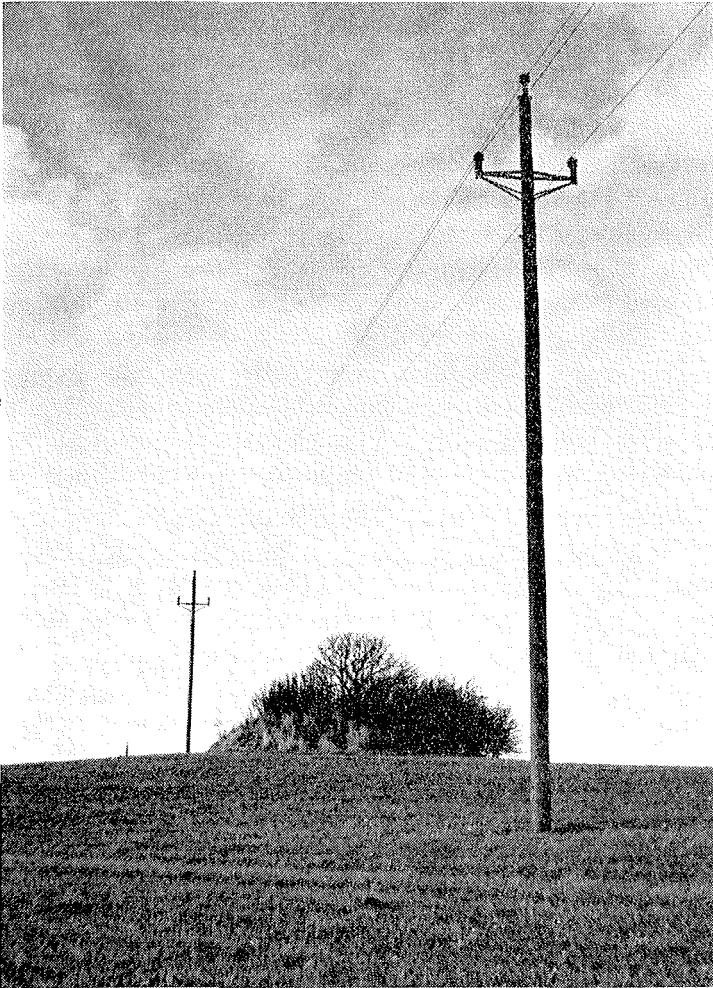
stråler kommer. Det skal også nævnes, at Kværkeby kirke, i hvert fald i en periode, var herredskirke for Ringsted herred, hvis tingplads lå på Kværkeby mark, nord for landsbyen. Tingsteder og hedensk kult, her soldyrkelse, for et herredsområde synes at have hørt sammen.

Ligesom Kværkeby tingsted var samlingsplads for Ringsted herred, således var Ringsted samlingsplads for landet Sjælland. Her holdt sjællandsfarerne landsting, og her samledes de i den hedenske tid om deres gudedyrkelse. Ser vi på den midterste og største af de tre tingsten på Ringsted torv, så ser vi, at der i dens overflade er indhugget to ringtegn³). Ja, også en del andre tegn, og om den nærmere beskrivelse heraf henvises til Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1960, side 7—43.

Netop tilstedeværelsen af et centralsted for solkulten i Midtsjælland kan have givet denne kult en fremtrædende plads hos befolkningen. Måske skal de nævnte ringtegn ses i forbindelse hermed. Men også på anden måde er der til vore dage bevaret vidnesbyrd om gammel solkult. Endnu i 1880'erne fandt solkulten sted. De folk, som dengang stadig dyrkede den livgivende og frugtbarørende sol, gjorde det vel uden tanke på, at de dermed fortsatte tidligere tiders hedenskab. De gjorde det i trofasthed mod de overleverede skikke uden tanke på, at indholdet i disse ofte vendte sig direkte mod kristendommen. Udøvelsen af soldyrkelsen var knyttet til det lysende ildhjul, og de pladser, som endnu benyttedes i forrige århundrede, angiver måske ældgamle helligsteder.

Det sted, hvor den gamle soldyrkelse holdt sig længst, var i *Valsømagle* i Haraldsted sogn. Øst for Valsømagle

Minder om solkult i Midtsjælland

Stelboj.

Fot. 1961 . J. B. LARSEN

på Tranebjerggårdens mark ligger *Stelhøj*. Uafhængigt af hverandre fortæller adskillige overleveringer om, at her var stedet. Stelhøjs beliggenhed er nok værd at bemærke. Umiddelbart nord for højen gik *Tingstien*. Denne færdselsvej var forbindelse mellem to gamle tingsteder og udgik fra *Estrup* tingsted i Allindemagle sogn, som må antages at være Allindemaglegårds birketing, til hvilket der blev givet kongelig bevilling 12. november 1539. Tingstien gik gennem Haraldsted by og ind gennem Vrangeskov, men oppe på åsens ryg. Fra skoven gik stien gennem Valsømagle by, forbi skolen og øst ud af byen forbi Stelhøj med retning mod *Tvillinghøjene* på Ruskus banke og videre mod *Værkevad*. Her var overgangen over Vigersdalåen, og stien førte op på Kværkeby mark, op til tingstedet for Ringsted herred.

Stelhøj var stedet, hvor solen dyrkedes. Højens navn synes at rumme mindet om et stillads, og det passer godt sammen med, at adskillige ristninger forestiller et solhjul på en oprejst stolpe eller lignende. I samme retning peger den folkelige overlevering, som fortæller, at Stelhøj i højtidsnætterne rejste sig på fire gloende pæle. Lad os se på det, der iøvrigt er overleveret om, hvad der foregik på Stelhøj:

”Kristi fødsel er kædet sammen med julen. Ordet jul stammer fra hjulet, fordi man ved solhvervstide omvandt egerne i et vognhjul med halm og lignende og bragte hjulet op på en høj bakke og tændte ild i det. Så lod man det løbe ned ad bakken. Hvis hjulet væltede på halvvejen, ville det kommende år blive et ringe år med dårlig høst. Løb det derimod langt ud, tog man det som tegn på, at det nye år ville blive godt. Man holdt denne skik som en fest, fordi solen vendte tilbage, og når det runde hjul rigtig tog fart ned ad højen, og der var ild i det, mindede det om den lysende sol.“⁴⁾

En anden overlevering lyder:

„Der var en mand, som ikke ville tro på, at troldtøjet i højen kunne være farligt. Tværtimod gik han og forklarede folk, at man ikke skulle tro på troldtøj. En aften var han borte. Dette vidste nogle af hans bekendte, og de regnede ud, at han på hjemvejen skulle ad Tingstien, som gik tæt nord om troldhøjen. De fandt da på at ville gøre ham forskrækket. Derfor tog de et vognhjul og bandt halm mellem egerne og smurte det med tjære. Da manden var for hjemadgående og nærmede sig højen, tændte de ild på hjulet og lod det løbe ned ad højen mod ham. Han blev meget bange og faldt på knæ. De andre morede sig over at have fået sat skræk i ham, så han nu havde respekt for højen.“⁵⁾

En tredje overlevering lyder:

„I Valsømagle huse blev der holdt helligmøder, vistnok i 1860'erne. Nogle unge mennesker, som ville gøre deltagerne i disse møder forskrækkede, lavede et ildhjul og holdt sig rede, til de hellige gik hjem fra mødet. Da de kom, blev hjulet tændt og sat i bevægelse, så det rullede ned mod de rædselsslagne folk fra helligforsamlingen. De troede, at det var den onde selv, der var på spil.“⁶⁾

I de to sidste overleveringer lægger man især mærke til, at ildhjulet bliver brugt imod positivt kristne mennesker, altså en ubevidst sidste udløber af den kamp, der må have fundet sted, da kristendommen sejrede over hedenskabet. Endnu i 1880'erne lod man ildhjulet løbe ned ad Stelhøj.

Nu er Stelhøj ikke det eneste sted i Midtsjælland, man har dyrket solen på denne måde. Inde i *Humleoreskoven* ligger den høje, stejle *Gyltsknap*, som også engang imellem kunne rejse sig på fire gloende pæle. Om denne bakke fortælles en — næppe fuldstændig — oplevelse fra midten af forrige århundrede:

A. Strange Nielsen

„Et ægtepar havde været i Køge at købe en ko på marked. På hjemvejen gik de langs åsen og nåede til Gyldsknap ud på aftenen. Da så de ligesom en tromle komme rullende ned ad Gyldsknap, og der var ild i begge ender af den. De blev forskrækkede. Manden holdt fast i halen på koen, og konen førte den ved hovedet, og de kom velbeholdne hjem.“⁷⁾

Vestligst i Haraldsted sogn, tæt op ad Holbæk landevej, lige nord for Langesø, ligger den bevarede kæmpehøj *Tidselhøj*, hvis navn måske kan forklares som Thislunds høj. Den ligger tæt ved de før nævnte lokaliteter Tidselbro og Tidselå, der som nævnt er sat i forbindelse med den heden-ske kult ved Ringsted landsting. En gammel fortælling om ildhjul på Tidselhøj lyder således:

„Ved juletid skulle degnen i Haraldsted have sin degnetrave, som bestod af røget flæsk, brød, æg, saltmad og lignende. Han måtte dog selv sørge for at hente sagerne. Derfor lejede han en mand til at bære sækken, hvori de rare sager blev puttet, og så gik det fra gård til gård sognet rundt. Et år ville en mand spille degnen et puds, og derfor gik han i ledtog med ham, der skulle bære sækken. Det sidste sted det år var *H o l t e - g å r d e n*. Her blev degnen rigeligt beværtet med mad og drikke og fik også noget godt i sækken. Det var ud på aftenen, da de tog vejen ad Haraldsted til. På vejen skulle de forbi Tidselhøj, som ligger ved den østre side af Holbæk landevej. På højen havde degnens ledsagers kammerat taget opstilling med et vognhjul godt omviklet med halm og klude, der var gennemvædet med stenolie. Efter aftale råbte ledsageren temmelig højt, når han talte med degnen. Manden på højen kunne derfor høre dem, da de nærmede sig. Så satte han ild til halm og klude og lod det brændende hjul løbe ned ad højen mod de to, der kom. I sin angst og nød begyndte den arme degn at fremsige: „Vor Gud han er så fast en borg“. Ledsageren smed sækken og rendte sin vej. Men manden på højen skyndte sig hen og samlede sækken op og forsvandt med den.“⁸⁾

Minder om solkult i Midtsjælland

I denne overlevering genkendes brugen af ildhjulet imod kristendommen, her repræsenteret ved degnen. Den kristne mand lider et nederlag, ligesom ham, der måtte falde på

Tidseeløj.

Fot. 1961 . J. B. LARSEN

knæ ved Stelhøj. Tidspunktet er julehøjtiden, og et vidnesbyrd om, hvor længe skikken har holdt sig, er brugen af stenolie (petroleum), som først kom i brug i Danmark ved midten af 1860'erne.

A. Strange Nielsen

NOTER OG KILDEHENVISNINGER:

- 1) John Kousgård Sørensen: Danske bebyggelsesnavne på -sted. Om-
tale af Ringsted, side 105—06.
- 2) Arthur G. Hassø: Ringsted købstads historie I, side 33 og 220.
- 3) Tegning af tingstenen med de to ringtegn findes i: A. Strange
Nielsen: Sjællands landsting i Ringsted. Historisk Samfund for Sorø
Amts årbog 1960, side 20.
- 4) Meddelt af parcellist Chr. Sørensen, Møllebjerg, Valsømagle huse,
født samme sted 1881.
- 5) Meddelt af fhv. gårdejer Jens Jensen, Gadeagergård, Valsømagle,
født sammesteds 1868.
- 6) Meddelt af kreaturhandler Kristoffer Johansen, Benløse, født i
Valsømagle 1879.
- 7) Meddelt af afdøde skovløber Jørgen Hansen, Humlecore skov, født
i Kværkeby 1875.
- 8) Meddelt af afdøde rentier Hans Knudsen, Sct. Knudsgade 24, Ring-
sted, født i Kværkeby 1865.